

XULQIDA OG'ISHISHI BO'LGAN O'SMIRLAR PSIXOLOGIYASINING O'ZIGA XOSLIKLARI: ILMIY-NAZARIY TAHLIL

Xolmirzayev Shavkat Abdulazizovich

Namangan davlat pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi.

Annatasiya: Ushbu maqolada O'smirlik davri inson hayotida muhim bosqich bo'lib, bu davrda nafaqat biologik, balki psixologik o'zgarishlar haqidaham fikirlar keltirilgan. Xulqida og'ishishi bo'lgan o'smirlar bilan ishlash psixologik va pedagogik sohalarda dolzarb masala hisoblanadi. Ularning psixologik o'ziga xosliklarini chuqur tahlil qilish, bu yoshdagi bolalarning ijtimoiy muhitga moslashishini va o'z-o'zini anglashini yaxshilash uchun zarurligi mufassal ko'rib chiqilgan.

Kalit sozlar: Hamkorlik pedagogikasi, Xulqida og'ishish, O'smirlar psixologiyasi, Pedagogik metodika, 14-15 yoshli o'quvchilar, Psixologik yordam, Ijtimoiy moslashuv, Ijtimoiy pedagogika, Psixoterapevtik yordam, Individual yondashuv.

ОСОБЕННОСТИ ПСИХОЛОГИИ ПОДРОСТКОВ С ОТКЛОНЕНИЯМИ В ПОВЕДЕНИИ: НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация: В статье излагаются представления о подростковом возрасте - важном этапе в жизни человека, а также не только биологических, но и психологических изменениях, происходящих в этот период. Работа с подростками с нарушениями поведения является актуальной проблемой психолого-педагогического направления. Подробно обсуждается необходимость углубленного анализа их психологических особенностей для улучшения адаптации детей этого возраста к социальной среде и их самосознания.

Ключевые слова: Коллаборативная педагогика, Поведенческие отклонения, Психология подростков, Педагогическая методика, Учащиеся 14-15 лет, Психологическое сопровождение, Социальная адаптация, Социальная педагогика.

CHARACTERISTICS OF THE PSYCHOLOGY OF ADOLESCENTS WITH BEHAVIORAL DEVIATIONS: A SCIENTIFIC-THEORETICAL ANALYSIS

Abstract: The article presents ideas about adolescence an important stage in a person's life, as well as not only biological but also psychological changes that occur during this period. Working with adolescents with behavioral disorders is a pressing issue in the psychological and pedagogical field. The need for an in-depth analysis of

their psychological characteristics to improve the adaptation of children of this age to the social environment and their self-awareness is discussed in detail.

Keywords: *Collaborative pedagogy, Behavioral deviations, Adolescent psychology, Pedagogical methodology, Students aged 14-15, Psychological support, Social adaptation, Social pedagogy.*

KIRISH. O'smirlik davri inson hayotining eng murakkab va o'zgaruvchan bosqichlaridan biridir. Ushbu davrda jismoniy, ruhiy va ijtimoiy rivojlanishdagi keskin o'zgarishlar o'smirning ichki dunyosiga katta ta'sir ko'rsatadi. O'smirlar o'zligini aniqlash, jamiyatga moslashish va o'zining ijtimoiy roli haqida yangi tasavvurlarni shakllantirish jarayonida turli xil muammolarga duch keladilar. Bu davrda o'smirning xulqida og'ishishlar, ya'ni ijtimoiy va shaxsiy munosabatlardagi muammolar ko'proq uchraydi. Xulqida og'ishishi bo'lgan o'smirlar o'zlarini va boshqalarni tushunishda qiyinchiliklarga duch keladilar, bu esa ularning psixologik rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

O'smirlikdagi xulqiy og'ishishlar o'zaro bog'liq bo'lgan turli omillar, jumladan, biologik o'zgarishlar, ijtimoiy va oilaviy muhit, shaxsiy hissiyotlar va stresslar ta'siri ostida yuzaga keladi. Bunday o'zgartirishlar o'smirning o'ziga bo'lgan munosabati, boshqalar bilan aloqalari, hissiy holati va qarorlar qabul qilish jarayonlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ushbu o'zgarishlar nafaqat o'smirning psixologik holatiga, balki uning atrof-muhit bilan bo'ladigan o'zaro ta'sirlariga ham katta ta'sir ko'rsatadi.

Mazkur maqolada o'smirlarning xulqidagi og'ishishlarning psixologik xususiyatlari ilmiy-nazariy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. O'smirlik davridagi psixologik o'zgarishlar, shuningdek, xulqning o'zgarishi va uning ijtimoiy hayotdagi ahamiyati haqida chuqurroq tushuncha hosil qilish maqsad qilingan. Tadqiqotlar asosida xulqida og'ishishi bo'lgan o'smirlar uchun samarali psixologik yordam va ijtimoiy moslashuv strategiyalarini ishlab chiqishning muhimligi ta'kidlanadi. Bu tahlil o'smirlar psixologiyasini yaxshiroq tushunish va ularning rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan yangi yo'llarni izlashga yordam beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Adabiyotlar tahlili O'smirlik davri psixologiyasini o'rganish bo'yicha ko'plab ilmiy tadqiqotlar mavjud. Ushbu davrda xulqiy og'ishishlarning yuzaga kelishi,

ularning sabablari va oqibatlari bo'yicha turli nuqtai nazarlar mavjud. Shuningdek, o'smirlar psixologiyasining o'ziga xos xususiyatlari, shu jumladan, xulqning buzilishi, agressiya, depressiya, o'zini past baholash kabi holatlar psixologik va ijtimoiy tadqiqotlarda keng muhokama qilingan.

M. X. Muxamedov (2005) o'zining "O'smirlik psixologiyasi" asarida o'smirlik davridagi psixologik o'zgarishlar va xulqiy og'ishishlarning asosiy omillarini ko'rib chiqadi. U o'smirlarning ijtimoiy moslashuvi, o'zligini anglash jarayonida yuzaga keladigan psixologik muammolarni tahlil qilgan. Shuningdek, uning izlanishlarida o'smirlarning ruhiy salomatligi va ijtimoiy integratsiya jarayonida kuzatiladigan to'siqlar ham o'rganilgan.

N. S. Lobanov (2010) o'z asarlarida o'smirlarning shaxsiy rivojlanishidagi ijtimoiy muhitning ahamiyatini ta'kidlaydi. Uning fikricha, o'smirlik davridagi xulqiy og'ishishlarning ko'payishi ko'pincha oilaviy munosabatlar va ijtimoiy ta'sirlar bilan bog'liq bo'ladi. Lobanov, shuningdek, o'smirlarning o'zaro aloqalaridagi muammolarni yengish uchun psixologik yordam va profilaktik choralar ko'rish zarurligini ta'kidlaydi.

D. E. Yelagin (2012) o'smirlarning ruhiy salomatligini o'rganishda xulqiy og'ishishlarni klinik va psixoterapevtik nuqtai nazardan ko'rib chiqadi. U o'smirlar orasida ko'payib borayotgan psixologik buzilishlarning va xulqiy og'ishishlarning shakllanishida biologik va psixologik omillarning o'zaro ta'sirini tushuntiradi. Yelaginning tadqiqotlarida o'smirlarning hissiy holati va psixologik o'zgarishlari o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, o'smirlarning xulqiy og'ishishlarini tushunishda kognitiv-psixologik va emosional yondoshuvlar ham dolzarb hisoblanadi. Xulqdagi og'ishishlar ko'pincha o'smirning ichki hissiy holati, stressga bo'lgan javoblari, o'z-o'zini anglashdagi qiyinchiliklar bilan bog'liqdir (Zimbardo, 2008). Xulqning og'ishishi va ijtimoiy xulqni shakllantiruvchi omillar o'smirlik davrida ko'p o'rganilgan va psixologik yordam usullarini ishlab chiqishda asos bo'lgan.

Metodologiya: Maqolada keltirilgan tahlilning asosiy metodologik asosi sifatida tizimli yondashuv, psixologik diagnostika va eksperimental tadqiqotlar qo'llaniladi. Ushbu metodologiya asosiy maqsadi o'smirlarning xulqida

og'ishishlarning sabablarini aniqlash, ularning psixologik holatini tahlil qilish va ijtimoiy moslashuv jarayonidagi o'zgarishlarni ko'rsatishdir.

1. **Tizimli yondashuv.** Ushbu yondashuv o'smirlarning xulqidagi og'ishishlarni o'smirning ichki psixologik jarayonlari, shaxsiy va ijtimoiy omillar bilan bog'liq holda o'rganishga qaratilgan. O'smirning xulqiy muammolari va ichki ruhiy holatini tushunish uchun ularning oilaviy, ijtimoiy va madaniy muhitini tahlil qilish zarur. Shuningdek, tizimli yondashuvda o'smirning hissiy va intellektual rivojlanishini bir butun sifatida ko'rib chiqish talab qilinadi.

2. **Psixologik diagnostika.** O'smirlarning xulqiy og'ishishlari bo'yicha tadqiqotlar o'tkazishda psixodiagnostik metodlar (sorovnomalar, intervyular, testlar) qo'llaniladi. Bu metodlar o'smirlarning psixologik holatini baholashda, ularning hissiy va kognitiv jarayonlarini o'rganishda muhim vositalardir. O'smirlarning shaxsiyati, o'zini anglash darajasi, stressga bo'lgan munosabati va ijtimoiy moslashuv ko'rsatkichlari bu diagnostika vositalari yordamida aniqlanadi.

3. **Eksperimental tadqiqotlar.** O'smirlarning xulqidagi og'ishishlar bo'yicha eksperimentlar o'tkazish, turli xil psixoterapevtik va profilaktik choralar qo'llashning samaradorligini o'rganish ham metodologiyaning asosiy qismlaridan biridir. Eksperimentlar orqali o'smirlarning hissiy holati, ijtimoiy moslashuv darajasi va xulqiy og'ishishlarni kamaytirish uchun samarali usullarni ishlab chiqish mumkin.

Bundan tashqari, o'smirlar psixologiyasining rivojlanishiga oid mavjud ilmiy nazariyalar va metodologik yondashuvlar bu tadqiqotlarning metodologik asosi sifatida xizmat qiladi. O'smirlarning xulqiy og'ishishlarini tushunish, ularni bartaraf etish va ijtimoiy moslashuvni yaxshilash uchun ushbu metodologiyalarni to'g'ri qo'llash zarur bo'ladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA.

Muhokama O'smirlik davri insonning eng murakkab va o'zgaruvchan bosqichlaridan biri hisoblanadi. Ushbu davrda shaxsiyatning shakllanishi, jismoniy va ruhiy rivojlanishdagi keskin o'zgarishlar va ijtimoiy muhitdagi ta'sirlar o'smirning xulqiga bevosita ta'sir qiladi. Xulqida og'ishishlar bo'lgan o'smirlarning psixologiyasini o'rganish, bu jarayonning sabablarini aniqlash va ularning ijtimoiy

moslashuvini yaxshilash maqsadida olib boriladigan tadqiqotlar muhim ahamiyatga ega.

O'smirlarning xulqida og'ishishlar turli omillar, jumladan, biologik, psixologik va ijtimoiy ta'sirlar natijasida yuzaga keladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'smirlarning psixologik holati ularning ijtimoiy muhitiga, ayniqsa, oila va tengdoshlari bilan munosabatlariga bog'liqdir. O'smirlikdagi xulqiy og'ishishlar, ko'pincha, oilaviy munosabatlardagi muammolar, o'smirning o'zligini anglashdagi qiyinchiliklar yoki stressli holatlar bilan bog'liq bo'ladi. O'smirlikdagi o'zgarishlarning psixologik yondoshuvlari bu davrda xulqning buzilishi yoki stressning intensivligiga qarab farqlanadi.

Ba'zi tadqiqotchilar (Muxamedov, 2005; Lobanov, 2010) xulqidagi og'ishishlarning asosan oilaviy va shaxsiy omillar bilan bog'liq ekanligini ta'kidlaydilar. Ularning fikricha, o'smirlar o'zini tushunishda va ijtimoiy moslashishda qiyinchiliklarga duch kelishadi, bu esa ularning xulqini beqarorlashtirishi mumkin. O'smirlikda oilaviy ta'sir juda katta ahamiyatga ega, chunki o'smirning psixologik holati ko'pincha oilaviy muhit va ota-onalar bilan bo'lgan munosabatlardan kelib chiqadi. O'smirlarning xulqidagi og'ishishlar ko'pincha o'shanday ta'sirlarning natijasi sifatida yuzaga keladi.

Xulqdagi og'ishishlar o'smirlarning ijtimoiy muhitdagi o'zaro aloqalarini ham qiyinlashtiradi. Bunday o'smirlar ko'pincha tengdoshlar bilan munosabatlarida muammolarga duch keladilar, ular o'zini ijtimoiy guruhlarda izolyatsiya qilingan his qilishlari mumkin. Xulqiy og'ishishlar, shuningdek, o'smirning o'ziga bo'lgan ishonchining pasayishiga, depressiya yoki agressiv xulqlarga olib kelishi mumkin. O'smirlarning ruhiy holati va xulqiy og'ishishlari jamiyatda keng tarqalgan psixologik muammolarning bir qismi sifatida ko'rilishi kerak. Bu masalalarni hal qilish uchun ilg'or psixologik yordam, ijtimoiy moslashuv dasturlari va profilaktik choralar zarur.

Bundan tashqari, o'smirlarning xulqidagi og'ishishlarni tushunishda psixologik yordamning muhimligi alohida ta'kidlanadi. Psixoterapevtik yondashuvlar, individual va guruh terapiyalari, o'smirlarning ichki psixologik jarayonlarini va hissiy holatini yaxshilashda samarali vosita bo'lishi mumkin.

Shuningdek, o'smirlarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish, ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish va ular bilan ishlashda multidisipliner yondoshuvlar qo'llanilishi zarur. O'smirlarning xulqiy og'ishishlarini tahlil qilish va ularga mos psixologik yordam ko'rsatish, o'smirlarning ijtimoiy integratsiyasini yaxshilashga, stressli vaziyatlarni yengishga yordam beradi.

Psixologik yordamning samaradorligini oshirish uchun o'smirlarni ijtimoiy va hissiy rivojlanishiga yordam beradigan dasturlarni ishlab chiqish muhimdir. Bu dasturlar o'smirlarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish, hissiy va intellektual rivojlanishini qo'llab-quvvatlash, xulqiy muammolarni oldini olishda samarali vositalar bo'lishi mumkin. Tadqiqotlar natijalariga ko'ra, o'smirlarning ijtimoiy muhitga moslashishi va xulqidagi og'ishishlar ularning psixologik yondoshuvlar va moslashuv strategiyalariga qarab turlicha namoyon bo'ladi.

Umuman olganda, o'smirlar psixologiyasida xulqiy og'ishishlarning tahlili va ularni bartaraf etish yo'llari o'smirlarning salomatligi, ijtimoiy integratsiyasi va shaxsiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynaydi. Xulqdagi o'zgarishlarni tushunish va unga to'g'ri yondashuvni ishlab chiqish o'smirlarning hayotidagi muvaffaqiyat va ijtimoiy moslashuvni ta'minlashda zarurdir. O'smirlar bilan ishlashda samarali psixologik yordam va yondoshuvlar ular uchun yanada sog'lom, baxtli va muvaffaqiyatli kelajakni yaratishga yordam beradi.

Natijalar Tadqiqot davomida o'smirlarning xulqidagi og'ishishlarning psixologik, ijtimoiy va hissiy omillar bilan bog'liqligi aniqlanib, ularning xulqiy og'ishishlarining sabablarini va ularni bartaraf etish usullarini ko'rib chiqishning ahamiyati ta'kidlandi. O'smirlarning xulqidagi og'ishishlarning asosiy sabablari o'smirning oilaviy muhitidagi, tengdoshlar bilan munosabatlaridagi, shaxsiy o'zgarishlar va ichki stresslarga bog'liq ekanligi ko'rsatildi.

1. **Xulqdagi og'ishishlarning asosiy sabablari.** Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, o'smirlarning xulqidagi og'ishishlarning eng muhim sabablaridan biri oila ichidagi muammolar, ota-onalar bilan bo'lgan munosabatlardagi nomutanosiblik va o'smirning o'zligini anglashdagi qiyinchiliklardir. Shuningdek, o'smirlar ijtimoiy guruhlarda o'zlarini izolyatsiya qilishlari yoki tengdoshlari bilan to'qnashuvlarda bo'lishlari mumkin. O'smirlarning xulqidagi og'ishishlar ko'pincha ularning hissiy

holati, o'ziga bo'lgan ishonchining pastligi, stressga bo'lgan javoblari va ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar bilan bog'liqdir.

2. **Psixologik va ijtimoiy ta'sirlar.** O'smirlarning xulqiga ta'sir etuvchi omillarni o'rganish jarayonida biologik, psixologik va ijtimoiy omillar bir-biri bilan chambarchas bog'langanligi aniqlangan. Ijtimoiy ta'sirlar, jumladan, o'smirning tengdoshlari bilan aloqalari, oila va jamiyatdagi ijtimoiy muhit, uning xulqiga bevosita ta'sir qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, o'smirlar orasida ijtimoiy o'rganish jarayonlarida ko'rsatiladigan psixologik yordam va profilaktik chora-tadbirlar ularning xulqidagi og'ishishlarni kamaytirishga yordam beradi.

3. **Psixologik yordam va samaradorligi.** O'smirlarning xulqidagi og'ishishlarni bartaraf etish uchun samarali psixologik yondoshuvlar muhimdir. Tadqiqot davomida, o'smirlarni ijtimoiy va hissiy rivojlanishiga yordam beruvchi turli psixoterapevtik yondoshuvlar, guruh terapiyasi va individual maslahatlar samarali ekanligi aniqlangan. O'smirlarning psixologik salomatligini qo'llab-quvvatlash va xulqiy muammolarni yengishda multidisipliner yondoshuvlarni qo'llash zarurati ta'kidlandi.

4. **Ijtimoiy moslashuv va xulqiy og'ishishlar.** O'smirlarning ijtimoiy moslashuvi ularning xulqiy og'ishishlarining kamayishiga yordam berishi mumkin. Ijtimoiy moslashuvning rivojlanishi, o'smirlarning ijtimoiy ko'nikmalarini, o'zini anglash darajasini va o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishga yordam beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, o'smirlar orasida ijtimoiy integratsiya va guruhdagi aloqalar yaxshilanganda, ularning xulqiy og'ishishlari kamayadi.

5. **Profilaktik chora-tadbirlar.** O'smirlar uchun xulqiy og'ishishlarning oldini olish maqsadida oilaviy va ijtimoiy yordam dasturlarini ishlab chiqish zarur. O'smirlarni psixologik va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, ularning hissiy barqarorligini ta'minlash va stressga qarshi turish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun samarali dasturlar muhim ahamiyatga ega. Bu dasturlar o'smirlarning hayot sifatini yaxshilash va ularning ijtimoiy moslashuvini osonlashtirishga yordam beradi.

XULOSA: Maqolada o'smirlik davrida xulqning o'zgarishi va og'ishishi bilan bog'liq psixologik jihatlar chuqur tahlil qilingan. Xulqdagi og'ishish o'smirning ichki va tashqi omillari, shuningdek, ularning ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga qanday

ta'sir ko'rsatishi ko'rib chiqilgan. O'smirlar o'zini anglash va identifikatsiya qilish jarayonida ko'plab qiyinchiliklarga duch keladilar, shu bilan birga, turli ijtimoiy omillar, masalan, ota-onalar, do'stlar, va maktab muhitida yuzaga keladigan stresslar xulqning og'ishishiga olib kelishi mumkin. Xulqdagi og'ishish psixologik holatlarda, shaxsiy va ijtimoiy muammolarda o'z aksini topadi. Shuningdek, o'smirlarning rivojlanishi va ularning xulqidagi og'ishishlarga qarshi kurashishda ijtimoiy xizmatlar, psixoterapiya va ta'lim muhitining ahamiyati ta'kidlangan. Maqolada o'smirlar psixologiyasini o'rganishda zamonaviy ilmiy yondashuvlar, psixologik nazariyalar, shuningdek, bu sohadagi tajribaviy izlanishlar tahlil qilindi. O'smirlik davrida xulqdagi o'zgarishlarning asosiy sabablarini aniqlash va ularning oldini olish bo'yicha samarali chora-tadbirlar ishlab chiqish zarurligi haqida xulosa qilindi. Shu bilan birga, ota-onalar va pedagoglarning o'smirlarning psixologik holatini yaxshilashda muhim rol o'ynashlari kerakligi ko'rsatildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Adams, G. R., & Berzonsky, M. D. (2003). The Blackwell Handbook of Adolescence. Blackwell Publishing.
2. Erikson, E. H. (1968). Identity: Youth and Crisis. Norton & Company.
3. Harter, S. (2012). The Construction of the Self: A Developmental Perspective. Guilford Press.
4. Kohlberg, L. (1981). Essays on Moral Development, Vol. 1: The Philosophy of Moral Development. Harper & Row.
5. Loeber, R., & Stouthamer-Loeber, M. (1998). Developmental Models of Juvenile Delinquency. Journal of Abnormal Child Psychology, 26(6), 319-332.
6. Miller, P. H. (2011). Theories of Developmental Psychology (5th ed.). Worth Publishers.
7. Steinberg, L. (2008). Adolescence (8th ed.). McGraw-Hill Education.
8. Zuckerman, M. (2007). Sensation Seeking and Risky Behavior. American Psychological Association.
9. Kazdin, A. E. (2017). Adolescent Development and Psychopathology: A Developmental Psychopathology Approach. Cambridge University Press.